

Мартиненко Л. Б., к. філос. н., доц.
УДПУ імені Павла Тичини

АКТУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ПРОБЛЕМ

Місце етики у структурі навчального процесу в національній школі визначається змістовним і глибоким морально - етичним комплексом у якому відбувалося становлення та розвиток українського етносу. Мораль – одна із форм духовного життя, один із найдавніших, універсальних способів соціальної регуляції. Вона має загальнолюдський сенс і конкретно – історичний зміст. Моральний вимір дає нам уявлення про міру людяності суспільства і особистості. Мистецтво та релігія, філософія та право завжди зверталися до проблем добра і зла, справедливості й гуманності, сенсу життя та щастя людини й узагальнили досвід духовних пошуків людства.

Особливо гостро проблема місця й ролі моральних цінностей у суспільному житті постала у ХХ столітті, у період пострадянських трансформацій, зокрема в Україні. Найвидатніші досягнення науково – технічного прогресу обернулися катастрофічними наслідками для людини. Проблема війни у ядерний вік, глобальна екологічна криза, проблема хвороб і голоду, взаємодії культур і освіти стали актуальними проблемами. Моральне відродження і духовне вдосконалення людини – мета і засіб прогресивного розвитку українського суспільства та людства в цілому. Етика як філософська наука про мораль осмислює, узагальнює, систематизує історичний розвиток моралі, історію становлення й розвитку етичних теорій, концепцій, які обґрунтували природу, сутність, специфіку, функції моралі, закономірності її розвитку та функціонування, взаємозв'язок з іншими формами матеріального та духовного життя людей.

Етика як моральна філософія – це теоретичне знання, що відбиває моральну свідомість у всій її складності та суперечливості й конкретно – історичну моральну практику в її розмаїтті та колізіях.

Рівень моральності особистості та суспільства залежить від сукупності умов і чинників. Важливу роль у формуванні моральної культури людини й суспільства має відігравати етичне просвітництво, що несе знання про моральні цінності, дає розуміння морального виміру поведінки особистості, дій соціальних суб'єктів, життя суспільства. Етичне вчення розширює етичний кругозір, формує культуру етичного мислення, кристалізує моральні почуття, сприяє виробленню моральних переконань, моральної самосвідомості людини, орієнтує на гуманістичні моральні цінності, допомагає в організації сфер і форм духовного життя на засадах загальнолюдських моральних цінностей, розвиває особистісний потенціал.

Вивчення етики дає можливість усвідомити моральний досвід різних поколінь людства та власного народу, розвинути свій внутрішній світ, спонукає до морального самовдосконалення людини. У посібнику викладено основні питання курсу етики, предметні завдання етики, актуальні проблеми етики, походження етики та історичні типи моралі, головні етапи історичного розвитку етичної думки, функції моралі, етичні категорії, професійна етика. Етика – галузь філософії, наука про мораль, що осмислює, узагальнює, систематизує історію становлення і розвитку етичних теорій, концепцій, що обґрунтовували природу, суть, специфіку, функції моралі, закономірності її розвитку і функціонування, взаємозв'язок з іншими формами матеріального і духовного життя людей.

Вона досліджує закономірності і цінності морального життя особистості та суспільства, шляхи і засоби вдосконалення стосунків між людьми, способи запобігання руйнації моральних взаємин, моральну культуру особистості, що проявляється в змісті та засобах діяльності, міру людяності міжособистісних зв'язків і моральність, ставлення людини до природи. Етика вчить оцінювати різноманітні ситуації морального вибору,

відповідність вчинків нормам моралі, налаштовує людину на вдосконалення свого буття і буття соціуму, до якого вона належить, з'ясовує місце людини у світі, її призначення, сенс життя.

Етика – наука про особливу сферу людської життєдіяльності – мораль. Метою етики є раціональне обґрунтування моралі та виявлення її природи, сутності, місця та її призначення в розвитку людини і суспільства.

Мораль, виступаючи об'єктом вивчення етики як науки, не створює етичні норми і правила, а лише встановлює, що в суспільстві або в історичну епоху вважатимуть або вважали добром і злом. Мораль не визначає, що є добро, а що – зло. Цим займається етика, визначаючи мораль, тобто, що добре, що погано з нормативної точки зору. Отже, предметом етики виступають моральні норми. Тому, етика – наука, об'єктом вивчення якої є мораль.

Нормами моралі вважають – зразок, правило, принцип діяльності, визнаний соціальною організацією. Існують дві протилежних позиції виникнення цих норм. Матеріалісти пояснюють походження моральних норм з потреб суспільного життя (регулювання відносин між індивідом і колективом); теологи вважають, що джерело моральних норм надприродне – Бог. Релігійні мислителі посилаються на Святе Писання, особливо Євангеліє, пронизане особливим ставленням до морального Добра і Зла (зображення осіб та опис подій). Відомо, що Ісус Христос сам гідний наслідування, зразок етичної досконалості. Джерелом моральних норм завжди є людська діяльність і розум, який здатний пізнавати істину. Розум може визначити добрі або погані людські вчинки і людське ставлення до них. Істина про добро спирається на розуміння природи людини і її мети, бо благо те, що відповідає цій природі і меті самого буття. Жодна з моральних норм не може суперечити розуму і людській природі. Однією з проблем етики є обов'язок і добротність. Щоб наповнити зміст етики, треба знайти те загальне, що властиве моральним нормам. Англійський філософ – етик Джон Мур загальним для всіх етичних норм і етикою називав науку, що займається

розв'язанням питань: Що таке Добро? Що таке Зло? Що є загальним і властивим тільки моральним нормам? На ці запитання відомі філософи – етики давали найрізноманітніші відповіді. Добро і Зло – категорії етики, які в гранично узагальненій формі означають моральне і аморальне у вчинках і мотивах людей, в явищах соціальної дійсності, пов'язані з глибоким пізнанням діяльності людини, з метою і значенням життя. Питання про сенс людського життя пов'язане з проблемою людського буття і буття взагалі, тому дійсна філософія буття є опорою етики. Еволюціонізм підкреслює, що етичні принципи мінливі, як і погляди на добро і зло: що є добром завтра стане злом і навпаки. Однак людина сприймає добро і зло не як відносні, а як абсолютні незмінні цінності. Обставини міняються, люди по – різному здійснюють погане і добре, але суть цих цінностей міняється не більше, ніж сама людина. Релігійна етика всією системою поглядів впливає на людину, на мету її буття, на сенс існування, формує особливу поведінку людини. Якщо говорити про самі основи поведінки, дуже багато з її моральних заповідей співпадають з науковими принципами, які людина повинна була б покласти в основу своїх дій навіть без релігійних джерел, наприклад, любов до ворогів. Більшість моральних принципів, з якими зустрічаємося у Біблії, стають повністю зрозумілими, оскільки проголошують милосердя, співчуття, допомогу. У просвітицькій діяльності церква по обов'язку служіння займається морально – етичними проблемами. Розглядаючи релігійну етику, не повинні забувати її особливість, що деякі етичні норми доповнені в релігійних писаннях істинами надприродними (наприклад, істиною про освячуючи душу благодать, істиною про єднання з Богом у вічному житті тощо). Необхідно наголосити, що постійно виникають нові проблеми в змісті етики, в її предметі відбуваються зміни. Особливий інтерес викликає нормативна етика й прикладні галузі етики, а саме: педагогічна етика, медична, юридична, екологічна, сімейна тощо. На сучасному етапі розвитку етика вийшла за межі однієї тільки науки, наприклад медицини і здобула комплексний характер. Проблеми етаназії, самогубства, ставлення до

інвалідів, сиріт, стариків і самотніх – усе це потребує з позицій етики і моралі, уваги, змушує нагадати про трагедії і нещастя життя, про хвороби і страждання, а отже, замислитися над самою головною філософською проблемою – проблемою життя і смерті. Закономірності становлення та прояву моралі етика розглядає на трьох рівнях:

- 1) на рівні особистості як суб'єкта творення моральності в безпосередньому процесі спілкування;
- 2) на рівні соціально-історичних форм і способів творення суспільного життя;
- 3) на загальнолюдському рівні, що відкриває сутнісну єдність людства.

Аналіз рівнів реального прояву моральності дає змогу свідомо підходити до процесів організації суспільного життя на моральних засадах. Історично першою була звичаєва мораль. Вона базувалася на глибинних психічних процесах, пов'язаних з інстинктом виживання та самозбереження роду як запоруки виживання індивіда. Оскільки така мораль вважалася найважливішим фактором виживання етносів, то базувалася на системі дозволів та заборон, яких необхідно було беззастережно дотримуватися. Вона не ставила особу перед необхідністю вибору вчинку та зберігала етнічно-культурну своєрідність народів. Така мораль формувала духовну спорідненість зі своїм народом, однак обмежувала індивідуальний розвиток особистості.

У добу Реформації в європейській культурі усвідомлюється обмеженість звичаєвої моралі, її поступово витісняє суспільна мораль. Суспільна мораль - явище більш високого розвитку духовності, складний суспільний феномен. Це система норм, які відображають наявне й бажане в стосунках із позицій та інтересів суспільства і людства. Мораль водночас фіксує реальний рівень розвитку людських стосунків у конкретному соціумі на конкретному історичному етапі й вона містить ідею досконалої людяності та закріплює її ідеал у конкретних образах, взірцях поведінки як для людей певного часу, так і для людства загалом. У моралі людина робить

добровільний вибір між добром і злом, створює простір для свободи, покладає на себе моральну відповідальність за вчинки. Саме в добровільності вибору та завдяки йому моральна свідомість набуває можливості піднятися на новий щабель розвитку - до рівня моральної самосвідомості, коли мораль із зовнішньої необхідності переходить у внутрішню. Якщо сутність етики як вчення про мораль на всіх етапах історичного розвитку записалася незмінною, то предмет етики, тобто основний комплекс досліджуваних проблем, пріоритетних завдань і методологічних принципів історично прогресував. Це зумовлено, по – перше, тим, що змінювався об'єкт вивчення – мораль. Переходячи від епохи до епохи, людство кардинально міняло свої етичні орієнтири та цінності. По – друге, тим, що розширювалися проблеми етичних досліджень і вдосконалювалися форми та способи отримання етичного знання. У цьому процесі зміни предмета етики можна виділити дві основні тенденції. Перша – трансформація загальних наукових підходів до вивчення моралі, трактування її структури та визначення соціально-культурної ролі етики в суспільстві. Друга – виникнення нових морально – етичних проблем і підходів до їх вирішення. Реалізація обох цих тенденцій сприяла постійному вдосконаленню етичної думки, її збагаченню новими інтелектуальними досягненнями та моральною практикою.

У ранньовантичній думці етика була об'єднана з філософією та мала характер практичної моралі. В особливу дисципліну етику виділив Аристотель, який сформував її як вчення про чесноти, про етичні риси людини, про блага життя. Відтак етика стала трактуватися як наука про природу людини, причини та цілі її діяльності. Вона поєднувала в собі теорію буття людини, вчення про її пристрасті, проблеми людської душі та здійснювала аналіз шляхів досягнення шляхетного життя. Етична теорія виходила з тези про єдність належного та суцього, ставила перед собою подвійне завдання: пояснити місце людини в світі та дати моральні настанови для практичного життя.

У XVIII ст. Іммануїл Кант здійснив своєрідний переворот в етиці. Він протиставив належне та суще, виділивши в етиці вчення про належне й учення про втілення належного в практичному житті. На думку І. Канта, етика за своєю сутністю є наукою про належне. Тож вона не може шукати свого підґрунтя в суцшому, тобто в природі людини чи суспільних умовах її життя. Її основа - позаемпіричні постулати розуму, а завдання - вироблення універсального апріорного етичного закону, з якого можна було б вивести всі конкретні моральні вимоги.

Суще, тобто аналіз реальних моральних норм, як і розробку системи моральних уявлень, І. Кант виносив за межі етики, оголошуючи її сферою практичної філософії, котру він зближував з релігією, психологією та педагогікою.

Кантівське переосмислення предмета етики в XIX — XX століттях справило глибокий і суперечливий вплив на розвиток світової етичної думки. Переносячи опис форм моральності в сферу психологічних і етнокультурологічних дисциплін, І. Кант дійсно стимулював розвиток у науках про людину етичного компонента, накопичення історико-морального матеріалу. Він також вказав на те, що в етиці існує розрив у часі між тим, що повинно бути, й тим, що відбувається. Водночас кантівська позиція містила можливість перетворення етики на відірваний від конкретного історичного підґрунтя збірник абстрактних правил, вела до однобічної абсолютизації теоретичного чи практичного в ній.

Таке значення предмета етики втілили в життя наприкінці XIX-XX століттях філософи позитивістського й ірраціонального напрямів. Так, позитивісти, говорячи про науковий підхід в етиці, зводять її лише до двох моментів: формулювання етичних імперативів (вважаються чимось належним, не пов'язаним з реальною дійсністю) й обговорення загальногносеологічних питань етики, аналізу моральної мови. Решта традиційної проблематики виноситься за межі етики.

Прихильники ірраціоналістичної етики абсолютизують інший, практичний бік етики, тлумачачи етику як життєво-практичну філософію, що діє в межах неповторної життєвої ситуації. Під приводом унікальності моральної свідомості заперечується можливість створення загальної теорії моралі, нормативної етики. Проте далеко не всі етичні школи дотримувалися позицій І. Канта. Завдяки цьому в етиці зберігається міцна традиція розглядати її як нерозривну цілісність належного та сущого, теоретичного і практичного. Ця позиція характерна для низки провідних шкіл - від гегельянства та марксизму до християнської етики й етичних учень українського національного відродження. На нашу думку, таке визначення предмета етики найбільшою мірою відповідає сучасному станові вітчизняної етичної думки та її теоретичним засадам. Характеризуючи історичну зміну предмета етики з погляду розвитку її методологічних можливостей, слід виділити найбільш визначні етапи цього процесу.

В античній етиці мораль розглядалась як суб'єктивно-особистісний феномен. У центрі етичних учень перебувало поняття досконалої особистості та її чеснот. Досягнувши на цьому теоретичному шляху певних успіхів у розробці етичної теорії, античні філософи зіткнулися з труднощами, породженими етичним суб'єктивізмом.

Подальший розвиток етики вимагав дослідження моралі як об'єктивного, позаособистісного явища. Ця мета була реалізована в Середні віки християнською етикою, що стала розглядати моральність як систему об'єктивних, загальнозначущих принципів, розробила комплекс позаособистісних критеріїв розмежування добра та зла. Проте, ототожнюючи об'єктивність моралі з її божественним походженням, середньовічні мислителі, фактично, винесли її за межі особистості й реального світу.

У Новий час виникає прагнення осмислити моральність і як сукупність об'єктивних норм, і як суб'єктивно-особистісний елемент. Ця орієнтація, вирізняючись теоретичною різноманітністю та багатством проблематики, стала основною для розвитку сучасної етичної думки. Важливим моментом

методологічного інструментарію етики сьогодні є наявність чіткої ідеологічної орієнтації. Якщо протягом тривалого часу етика розробляла концепції індивідуального морального вдосконалення, то в XX і XXI століттях у ній також реалізується завдання вивчення моральних механізмів поведінки й удосконалення моральних взаємин у великих соціальних спільнотах і суспільних прошарка.

ЛІТЕРАТУРА:

Айхлер В. Етичний реалізм. – К., 2001.

Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Збірник наукових праць. – К., 2000.

Анисимов , С. Ф. Этика как философская наука. – М., 1972.

Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991.

РЕПОЗИТАРІЙ